

Н. Р. Яцик,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ЯВИЩЕ СИМВОЛІЧНОЇ СИНОНІМІЇ ТА АНТОНІМІЇ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

У статті здійснено аналіз парадигматичних відношень, а саме синонімії та антонімії на матеріалі німецьких етносимволів. У дослідженні встановлено різновиди синонімів-символів, визначено символічні синонімічні ряди, розглянуто особливості німецьких антонімів-символів та синоніміко-антонімічних груп.

Ключові слова: символ, синонімія, антонімія, синонімічні ряди, абсолютні, ідеографічні, квантитативні синоніми, антонімічні пари.

PHENOMENON OF THE SYMBOLIK SYNONYMY AND ANTONYMY (based on the German language)

Anthropocentric paradigm of modern scientific research involves the study of language units in their relationship with the culture of the people. The article is devoted to the study of German ethnosymbols, that are the units of ethnocultural information. They reflect the specifics of the national perception of objects and concepts denoted by the language. The subject of our study is synonym- and antonym-symbols. On the basis of study of the synonymic and antonymic relations was established, that these phenomena depend on the linguistic and extralinguistic factors. The existence of the synonym- and antonym-symbols in the language is connected with the specific of reflection of extra-linguistic reality. Symbolic synonymy is a type of semantic relationship of word-symbols, whose meanings are partially or completely identical. In the German language there only few absolute synonym-symbols, namely the words that are identical in meaning and usage. The ideographic and quantitative synonyms actualize more often. Synonymic and antonymic specificity of German ethnosymbols is realized in the formation of symbolic synonymous rows, antonymic pairs and synonymic-antonymic groups.

Keywords: symbol, synonymy, antonymy, synonymic row, absolute, ideographic, quantitative synonyms, antonymic pair.

ЯВЛЕНИЕ СИМВОЛИЧЕСКОЙ СИНОНИМИИ И АНТОНИМИИ (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА)

В статье осуществлен анализ парадигматических отношений, а именно синонимии и антонимии на материале немецких этносимволов. В исследовании установлено разнообразие синонимов-символов, определены символические синонимические ряды, рассмотрены особенности немецких антонимов-символов и синонимико-антонимических групп.

Ключевые слова: символ, синонимия, антонимия, синонимические ряды, абсолютные, идеографические, квантитативные синонимы, антонимические пары.

Антропоцентрична парадигма сучасних наукових досліджень передбачає вивчення мовних одиниць у їх взаємозв'язку з культурою народу, тому **об'єктом** вивчення нашої роботи стали німецькі етносимволи – «одиниці етнокультурної інформациі, що відображають світ національного сприйняття предметів і понять, позначених мовою» [7, с. 326], **предметом** – синоніми та антоніми символи.

В українському мовознавстві досліджується специфіка мовних символів з точки зору: теоретичного і прагматичного розуміння символа (Л. Ю. Сваричевська); семіотичних та лінгвокогнітивних механізмів формування слів-символів (Т. Ю. Горчак); фольклорної символіки (М. І. Костомаров, О. О. Потебня); функціонування символів в поезії та прозі (Т. В. Даренська, М. І. Івасюта); компаративного дослідження символів різних мов (М. П. Кочерган); рослинної символіки (Е. С. Гаврилук, І. Е. Подолян); місця символів у фразеологічній системі мови (О. П. Левченко).

Незважаючи на наявність низки робіт, присвячених опису різних аспектів слів-символів та окремих німецьких етносимволів, дослідження явища синонімічної синонімії та антонімії на матеріалі німецької мови ще не проводилося. Вивчення цього аспекту наблизить нас до розуміння культурно маркованого світосприйняття німців та відображення його в мові. У цьому полягає **новизна та актуальність** нашого дослідження.

Матеріал дослідження становить корпус німецьких етносимволів: 195 одиниць, укладених на основі вибірки з 16 одномовних, двомовних тлумачних словників, словників-символів загальним обсягом понад 20 тисяч сторінок, а також глосаріїв мережі Інтернет. **Мета статті** – встановити синонімічні й антонімічні зв'язки німецьких слів-символів. З мети випливають **завдання**: побудувати синонімічні ряди, виявити їх особливості, а також виявити і охарактеризувати антонімічні пари символів.

Етносимволи є частиною лексико-семантичної системи німецької мови. В їх семантичній структурі можна виділити пряме та символічне значення. Пряме значення характеризується конкретністю та є репрезентантом абстрактного, символічного змісту. У семантичній структурі етносимволів існує сема «абстрактність». Така особливість, на нашу думку, зумовлена власне архетипністю символів, відображенням в них найдавніших форм уявлення людства та загальнолюдських цінностей. Для вираження властивостей та характеристик предметів, зовнішніх та внутрішніх рис людини, відчуттів та емоцій мовна спільнота використовувала слова, які позначали об'єкти з необхідними ознаками.

Семантична структура етносимволу характеризується двоплановістю. (В. В. Виноградов, В. Г. Гак, С. М. Мезенін, А. И. Федоров та ін.): акумулювання лексичного та контекстуального, екстралінгвістичного значень. Наприклад, передумовою декодування значення слова-символу *das Lamm* є усвідомлення його прямого значення: *junges Schaf im ersten Lebensjahr*, яке становить перший план семантичної двоплановості. На основі конкретно-предметної семи виникають асоціації, які утворюють образ *Unschuld*. Другий план накладається на перший і стає домінантним в інтерпретації символічного значення наведеної лексики. Таким чином розглядаючи слово-символ до уваги потрібно брати не весь об'єм семантичної структури відповідного слова, а його окремі лексико-семантичні варіанти. Певні групи слів можуть мати схожі або протилежні значення.

Слова-символи, семантична структура яких містить одне або декілька значень з одним або близьким предметно-логічним змістом та різну формальну структуру, називаємо синонімами-символами. Так у німецькій мові є декілька етносимволів, які позначають одне поняття *die Arbeit*, конкретизуючи його ознаки. Слово *der Berg* вказує на складну роботу та труднощі, пов'язані з її виконанням (*S. für große Arbeiten, Schwierigkeiten*), це значення реалізується у виразі *Berge versetzen, die Fron* позначає вимушену нелюбиму роботу (*S. ungeliebter Arbeit, aufgezwungene schwere Mühsal, Plage*): *die Fron des Alltags; sich von der Fron befreien*, схожі значення мають слова *Schweiß* та *Schwiele* як символи тяжкої праці: *das hat viel Schweiß gekostet; Wer nicht Schweiß zahlt für täglich Brot, handelt wider Gottes Gebot; eine Schwiele an der Hand hat mehr Ehre (oder: stehen der Frau besser), denn ein goldener Ring am Finger*.

Слова-символи, близькі за значенням, утворюють синонімічні ряди, в яких можна виділити домінанту – стилістично нейтральне, найбільш вживане слово ряду, тобто символізоване поняття.

Залежно від кількості слів-символів в одному CCP можуть існувати не тільки двочленні, а й багаточленні CCP:

1. **Glanz:** *Gold, Stern;*
2. **Fleiß:** *Ameise, Biene, Nachtteule;*
3. **Schmutzigkeit:** *Ferkel, Schwein, Sau, Pfuhl;*
4. **Dünne:** *Bohnenstange, Faden, Haar, Nadel, Zwirnfaden;*
4. **Kraft:** *Löwe, Adler, Bär, Eiche, Mark, Stier, Brust.*

На основі аналізу усіх CCP ми встановили, що багаточленні CCP позначають важливі явища соціокультурної та естетичної сфер життя суспільства, фізичні та біологічні явища природи: *Arbeit, Schönheit, Dummheit, Kraft, Härte, Dünne, Leben*. Ці поняття настільки важливі в позамовній дійсності німецької суспільства, що вони багаторазово фіксуються в різних лексичних одиницях, у тому числі у етносимволах.

Деякі слова-символи можуть позначати різні поняття і одночасно належати до різних CCP. Вище наведене слово *das Lamm* поряд із значенням невинності (*Unschuld*), може символізувати терпеливість (*Geduld*). Однак в семантичній структурі слова *die Lilie* є також сема *Unschuld*, а слово *das Schaf* є також символом терпеливості:

das Lamm	– CCP 1. Unschuld: <i>Lamm, Lilie;</i>
Порівняймо: <i>sie ist keusch wie eine Lilie</i> та <i>so unschuldig wie ein Lamm; das Lamm Gottes</i>	
das Lamm	– CCP 2. Geduld: <i>Lamm, Schaf</i>
Порівняймо: <i>sie ist ein geduldiges, gutmütiges Schaf</i> та <i>sie ist ein wahres Lamm an Geduld; sich wie ein Lamm zur Schlachtbank führen lassen</i>	

Ще одним прикладом входження слова до різних CCP є **der Dorn**. Цей етносимвол може позначати як страждання (*Leid*), так і безпліддя (*Unfruchtbarkeit*). Водночас зазначені семи мають відповідно етносимволи *Dornenkrone, Kreuz* та *Weide, Distel*:

der Dorn	– CCP 1. Leid: <i>Dorn, Dornenkrone, Kreuz;</i> – CCP 2. Unfruchtbarkeit: <i>Dorn, Distel, Weide.</i>
-----------------	--

Декодування символічних значень вказаних слів пов'язане з міфологією, віруваннями та релігійними переконаннями німців. Зокрема слова *Dorn, Dornenkrone, Kreuz* символізують страждання Ісуса Христа, ці значення реалізуються у виразах: *unter Dornen wohnen; wie unter Dornen sitzen; Dornenkrone tragen; sein Kreuz auf sich nehmen, geduldig tragen; mit jemandem, etwas sein Kreuz haben; es ist ein Kreuz mit jemandem, etwas.*

Біблійні тексти стали також основою для творення символічної семантики слів *der Dorn, die Distel* як символів неродючої землі (*Unfruchtbarkeit*). Окремі вирази стали широко вживаними в німецькій мові: *Dornen und Disteln soll der Boden dir tragen; Feigen und Trauben (Fruchtbarkeit und Freude) kann man nicht von Dornen und Distel ernten*. Символічне значення *die Weide* як символу безпліддя (*Unfruchtbarkeit*) пов'язане з давньою германською міфологією. Верба здавна вважалася священним деревом богині Кори та символізувала цнотливість. Часто вербу вважали деревом чаклунів та відьом. Існували легенди, що відьми, коли їх переслідували, перетворювалися на вербу. Вважалося, якщо жінка вип'є відвар з вербового листя, вона не зможе народити дітей [12, S. 818]. Давні легенди, а також образ плакучої верби вплинули на формування символічного значення туги за дітьми та відповідно безпліддя: *Eine Weide trägt keine Äpfel*.

Подані приклади вказують на те, що у системі німецьких етносимволів можна визначити абсолютні синоніми, значення яких збігаються, та ідеографічні синоніми, які відрізняються відтінками символічного значення. Наприклад, слова *Ameise* та *Biene, Geier* та *Wolf* є абсолютними синонімами, що символізують відповідно **Fleiß:** *Bienenfleißig, fleißig wie eine Biene (Ameise) sein* та *Ameisenfleiß, Ameiseneifer*; **Gier:** *wo ein Aas ist, da sammeln sich die Geier; was der Geier einmal in seinen Klauen hat, das lässt er nicht los; Er ist des Geiers Schatten* та *hungrig wie ein Wolf; wie ein Wolf runterschlingen; wölfisch*.

Іншими абсолютними синонімами є: *Affe, Esel, Kalb, Schaf* → **Dummheit;** *Diamant, Fels, Stahl, Stein* ® **Härte** та ін.

Зазначимо, що до абсолютних синонімів відносяться етносимволи *Ferkel, Pfuhl, Sau, Schwein*, яких об'єднує спільний інваріант значення **Schmutzigkeit**, однак вони не є взаємозамінними на синтагматичному рівні. Лексеми *Ferkel, Sau, Schwein* позначають *Schmutzigkeit* як негативну рису людини: *unanständig, moralisch nicht einwandfrei*, ці значення стали основою для творення ряду похідних слів та реалізуються в фразеологізмах: **das Ferkel** – *Ferkelei, ferkeln, das Ferkel wäscht sich nie; die Sau* – *saumäßig, saugelb, versauen, Saubande, Sauglocke, sauen, wie, er ist eine alte, geile Sau; diese Sau hat wieder alles vollgekleckert; das Schwein* – *Schweinhund, schweinisch, Schweinekram; welches Schwein hat denn hier gegessen?; An der Schweine Waschen ist Seife und Lauge verloren.*

Символічне значення *Pfuhl* стосується предметів та внутрішньої нечистоти, тобто гріховності людини: **der Pfuhl** – *Sündenpfuhl, Pfuhl des Aberglaubens, Pfuhl alles Übel, Pfuhl des Elends; Aus einem Pfuhl kann man kein reines Wasser schöpfen.*

Порівняймо інші ідеографічні синоніми *Augenapfel, Diamant, Perle, Gold*, які утворюють CCP з доміантою **Wert**. Слова-символи *Diamant, Perle* та *Gold* позначають якість і цінність предмета: **der Diamant** – *Ein kleiner Diamant ist teurer als ein grosser Mühlstein; die Perle* – *Perlen vor die Säue werfen; das Gold* – *das ist Goldes wert, das wird mit Gold aufgewogen; für alles Gold der Welt will ich das nicht tun;*

Символічне значення лексеми *der Augenapfel* може виражати не тільки матеріальні, а й духовні цінності: **der Augenapfel** – *etw. wie seinen Augenapfel hüten; es ist sein Augenapfel.*

Отже, наведені приклади вкотре засвідчують положення про те, що етносимволи є одиницями мови, а не мовлення. Деякі абсолютні символічні синоніми в різних контекстах не є взаємозамінними, тому в межах CCP можуть виділятися ідеографічні та контекстуальні синоніми-символи.

Ідеографічні синоніми-символи мають незначні відмінності між значеннями. Наприклад, етносимволи *Mauer* та *Fels* позначають *Festigkeit*, однак *Mauer* має додаткове значення *Zufucht*, а *Fels* – *Härte*. Поряд із зазначеними видами символічної синонімії існують ще квантитативні синоніми, які відображають градацію значення:

Hase →	Pfeil →	Galopp →	Blitz
Schnellfüßigkeit	Schnelligkeit	höchste Geschwindigkeit	ungeheure Geschwindigkeit

В утворенні CCP беруть участь 50% етносимволів. Це вказує, що синонімія є однією із характерних рис німецьких символів.

Іншим типом парадигматичних відношень, на противагу синонімії, є символічна антонімія. Г.А. Уфимцева розглядає антонімію «як прояви одного і того ж явища з діаметрально протилежних пропозицій» [11, с. 84]. Символічна антонімія проявляється у властивості різних слів-символів позначати протилежні поняття: *der Adler* є символом сміливості (*Kühnheit*), *a der Hase* – боягузтва (*Feigheit, Angst*). Однак і *der Adler*, і *der Hase* мають відповідні символічні синоніми: *der Löwe* та *die Espe*, тому однозначні антонімічні пари серед символів трапляються рідко. Так актуалізується явище символічної опозиції, коли слова одного ССР є антонімами іншого:

Reinheit <i>Jungfrau, Lilie, Lotos</i>	Schmutzigkeit <i>Schwein, Ferkel, Sau, Pfuhl.</i>
Schönheit <i>Blume, Rose, Schwan</i>	Hässlichkeit <i>Eule, Nacht;</i>

Як бачимо кількість слів-символів, які входять до складу цих синоніміко-антонімічних груп може бути різною:

Fruchtbarkeit – Unfruchtbarkeit: *Sperling – Dorn, Distel, Weide;*

Krieg – Frieden: *Schwer – Taube, Ölzweig;*

Langsamkeit – Schnelligkeit: *Schnecke – Hase, Pfeil, Galopp, Blitz*

Festigkeit – Zerbrechlichkeit: *Fels, Mauer – Glas, Porzellan*

Weisheit – Dummheit: *Buch, Eule – Affe, Esel, Kalb, Schaf*

Wertloses – Wert: *Null, Pfifferling, Spreu – Augapfel, Diamant, Perle*

Функціонування символічних антонімічних пар в мові пов'язано з їх частим використанням в прислів'ях та приказках.

Протиставлення є основою паремії, оскільки надає висловленню образності та наочності:

• Zu Hause Löwen, im Treffen Hasen,

де *Löwe* – *S. der Kühnheit*, *a Hase* – *S. der Feigheit*;

• Das Lamm beim Wolf verpfänden,

де *Lamm* – *S. der Unschuld und Geduld*, *a Wolf* – *S. der Wildheit*;

• Wer im Glashaus sitzt, soll nicht mit den Steinen werfen,

де *Glas* – *S. der Zerbrechlichkeit*, *a Stein* – *S. der Härte*;

• Honig im Munde, Galle im Herzen,

де *Honig* – *S. der Süßigkeit*, *a Galle* – *S. der Bitterkeit*.

Часткову антонімію засвідчують етносимволи в таких прислів'ях: *Adler brüten keine Tauben, Zeit bringt Rosen, aber auch Dornen* або *Keine Rose ohne Dornen*. У деяких прислів'ях синоніми-символи можуть бути в опозиції до одного антоніма:

Wer sich zum Schaf macht, den fressen die Wölfe та

Wer sich zum Lamm macht, den fressen die Wölfe.

На основі вивчення синонімічних та антонімічних відношень слів символів, ми прийшли до висновку, що ці явища породжені як лінгвістичними, так і екстралінгвістичними чинниками. Наявність синонімів- та антонімів-символів в мові пов'язана із специфікою відображення властивостей позамовної дійсності. Символічна синонімія є типом семантичних відношень слів-символів, значення яких частково або повністю збігаються. Існування абсолютних синонімів-символів, тобто слів, які повністю збігаються за значенням і вживанням, у німецькій мові досить мало, здебільшого актуалізуються ідеографічні та квантитативні синоніми. Синонімічна та антонімічна специфіка німецьких етносимволів реалізується в утворенні символічних синонімічних рядів, опозиційних пар та синоніміко-антонімічних груп.

Література:

1. Гаврилюк Е. С. Рослинна символіка в контексті української календарної обрядовості : проблема семантико-функціонального аспекту : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Е. С. Гаврилюк. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 1999. – 18 с.
2. Горчак Т. Ю. Словесний образ-символ в американській поезії XX століття: когнітивно-семіотичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Тетяна Юрїївна Горчак. – К. : Київ. нац. лінгв. ун-т, 2009. – 20 с.
3. Даренська Т.В. Український образ світу в ключових символах поетичної творчості Тараса Шевченка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 09.00.12. / Тетяна Володимирівна Даренська. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2002. – 18 с.
4. Івасюта М. І. Мовні символи у творчості письменників Буковини кінця XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / М. І. Івасюта. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2008. – 19 с.
5. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 12–22.
6. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов : лінгвокультурологічний аспект : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01; 10.02.02 / Левченко Олена Петрівна. – Л., 2007. – 465 с.
7. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
8. Подолян І. Е. Поетична символіка українських, англійських і німецьких назв рослин. / І. Е. Подолян // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. праць. – К. : КДЛУ, 2001. – № 5. – С. 130-135.
9. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. А. Потебня. – Харьков : Изд-во М. В. Потебни, 1914. – 243 с.
10. Сваричевська Л. Ю. Прогнозування символізації лексичних значень у зіставному аспекті / Л. Ю. Сваричевська // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. праць. – К. : КДЛУ, 2001. – № 5. – С. 127-130.
11. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. / А.А. Уфимцева. – М. : Наука. 1968. – 272с.
12. Lurker M. Wörterbuch der Symbolik / Manfred Lurker. – Stuttgart : Körnerverlag, erweiterte Auflage 1991. – 887 S.